

В. І. Ляшенко,
доктор економічних наук,
Г. Ф. Толмачова,
кандидат економічних наук
А. С. Маглаперідзе,
кандидат економічних наук,
С. Ф. Попов,
кандидат економічних наук,
м. Донецьк

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ І ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ МАЛИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Складність природи інституту інтелектуальної власності (ІВ), відмінності в тлумаченні цього поняття в українському й іноземному патентному праві, недоліки чинного українського законодавства, відсутність економічних механізмів і традицій управління ІВ в цілому багато в чому зумовили ту дискусію, що відбувається останніми роками в Україні про те, хто є суб'єктом права на об'єкти ІВ, створені насамперед за рахунок коштів державного бюджету, — держава або розробник.

Урегулювання прав на об'єкти ІВ, створювану за рахунок бюджетних коштів, особливо важливо для розвитку зв'язків між наукою і промисловістю, встановлення єдиного «інноваційного ланцюжка». За різними оцінками, в Україні використовується від 8 % до 10 % інноваційних ідей і проєктів, в Японії — 95 %, у США — 62 % [5]. Чітке вироблення механізму закріплення прав на ІВ для подальшої комерціалізації її об'єктів набуває важливого значення при формуванні Національної інноваційної системи (НІС).

Увага до об'єктів ІВ, створених повністю або частково за рахунок державного бюджету, не випадково. В Україні доля державного фінансування становить більше 55 % сумарних внутрішніх витрат на дослідження і розробки. За оцінками експертів, близько 90 % існуючих об'єктів ІВ повністю або частково утворено за рахунок бюджетних коштів. Разом з тим держава не може обмежуватися тільки методами прямого фінансування, воно повинне забезпечувати відповідні правові і економічні умови, формувати механізми, які сприяють ефективному використанню об'єктів ІВ для забезпечення високих темпів економічного зростання країни, підвищення конкурентоспроможності національних виробників.

Чітка нормативна база відсутня і у сфері змішаного фінансування наукових досліджень і технологічних розробок, достатньо поширеного в певний час.

З 1993 р. в Україні був прийнятий пакет нормативних актів, що сформувавши основні умови охорони прав на об'єкти ІВ [1 — 6]. Нове законодавство було спрямоване на регулювання майнових і пов'язаних з ними особистих немайнових правовідносин з формування об'єктів ІВ, їх правовому захисту, реєстрації й використанню. Воно закріпило, а в частині патентного права відновило традиційне в світовій правовій і економічній практиці положення, відповідно до якого права на об'єкти ІВ стають власністю господарюючого суб'єкта і специфічним товаром, що, як і будь-який товар, може бути введений в господарський обіг на внутрішньому і зовнішньому ринках.

У прийнятому пакеті передбачалася можливість забезпечення правового захисту тих об'єктів ІВ, які були захищені охоронними документами в СРСР. Так, на території України визнавалася дія раніше виданих охоронних документів СРСР на винаходи і промислові зразки, а також на товарні знаки і знаки обслуговування. Заявникам надавалося право разом з авторами винаходів і промислових зразків клопотати про припинення дії авторських свідоцтв на винаходи і свідоцтв на промислові зразки, за якими на момент введення відповідних законів України не закінчився відповідно 20-річний і 15-річний терміни з дати подачі заявок з одночасною видачею патенту України на термін, що залишився.

Проте згідно зі статистикою обміну авторських свідоцтв на патенти, патентний захист отримало тільки кожне соте авторське свідоцтво. Але цей показник не є ознакою низької якості винаходів, оскільки на масштаби патентування зробив вплив принаймні ще один чинник — складність комерціалізації наукових результатів на початку 1990 рр. Доходи від інноваційної діяльності були невисокими, тому багато підприємств і організацій не проводили обмін авторських свідоцтв

на патенти. Крім того, інноваційну активність авторів знижувала відсутність механізму комерціалізації [4].

Патентні закони України [5] були ухвалені ще до приватизації, тому значна частка ВНЗ/НДІ, промислових підприємств і інноваційних фірм, що стали власниками ІВ, як і раніше залишалася в державній власності. Докорінно ситуацію змінила приватизація, оскільки в ході її проведення права на ІВ, створену за рахунок державного фінансування, почали передаватися приватизованим юридичним особам.

Це не було передбачено в період ухвалення базових законів про ІВ, оскільки українське законодавство в галузі ІВ багато в чому формувалося на основі американського і європейського. Але законодавчі норми цих країн не були розраховані на великомасштабні зміни в майнових стосунках, подібні тим, що відбувалися в Україні.

Особливістю приватизації, яка проводиться, у сфері науки було те, що вона здійснювалася без врахування вартості нематеріальних активів наукових організацій. Власниками раніше створеної ІВ ставали нові інститути або автори винаходів, якщо інститут надавав їм таке право. Дискусія про те, що необхідна інвентаризація раніше створеної ІВ для закріплення за державою прав на якусь її частку, що продовжується до цих пір, була закінчена Наказом Фонду державного майна України в 2005 р., який набрав чинності 6 травня 2006 р., про порядок визначення вартісної оцінки об'єктів майна ІВ, які знаходяться в державній власності або були створені (придбані) за державний рахунок, з метою прийняття на бухгалтерський облік. Таку інвентаризацію і узяття на бухгалтерський облік практично неможливо провести відповідно з правилами, що діють, не кажучи вже про те, що вона економічно недоцільна через моральне старіння більшості службових винаходів.

На відміну від світової практики у вітчизняному законодавстві не розроблено питання про принципові підходи держави до закріплення прав на результати ННТР, що фінансуються із засобів державного бюджету, відсутні й механізми залучення такої власності в господарський оборот.

Згідно з прийнятими нормативними актами, права на результати досліджень і розробок, що проводяться за рахунок коштів державного бюджету, якщо вони не є об'єктами виняткового права фізичних або юридичних осіб, належать Україні, від імені якої виступає державний замовник, або виконавцеві з їх згоди.

За Україною в особі уповноваженого органу виконавчої влади почали закріплювати права вже на будь-які результати науково-технічної діяльності, отримані за рахунок коштів державного бюджету, якщо вони не були об'єктами виняткових прав фізичних і юри-

дичних осіб. Таке закріплення прав повинні були забезпечувати державні замовники при висновках і реалізації державних контрактів.

Виконавець же зобов'язаний був негайно повідомляти державного замовника про всі створені при реалізації контракту об'єкти ІВ, використання яких для забезпечення державних потреб повинне здійснюватися, за правило, на основі безвідплатної невиняткової ліцензії, що надається державним замовником. У результаті реальний розвиток отримав фіскальний підхід до розподілу майна і подальшому використанню об'єктів ІВ.

Прийняті ухвали і розпорядження суперечили законам (зокрема, законам України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [6] і «Про вищу освіту» [7]), що діяли на той період, що викликало багато недоречностей при розподілі майна.

Прийняті нормативно-правові акти обмежувалися тільки питаннями виняткових прав держави на об'єкти ІВ, їх обліку і реєстрації. Практично не ставилися завдання формування цілісного механізму, що забезпечує проведення в країні єдиної державної політики в області захисту прав на ІВ і залучення її до господарського обороту. Більшість об'єктів ІВ, як і раніше, створюється за фінансової участі держави. У результаті переважна кількість організацій потрапило в безвихідь, оскільки були позбавлені можливого джерела оборотних коштів через відчуження результатів інтелектуальної діяльності.

Проте в нових редакціях законів України в сфері ІВ, що прояснили ситуацію при виконанні робіт за державними контрактами, не врегульовані питання фінансування досліджень і розробок за кошти бюджету на основі інших форм — субвенцій і субсидій. Субвенції припускають передачу бюджетних коштів на безвідплатній і безповоротній основі на певні цільові витрати, а субсидії видаються на умовах пайового фінансування цільових витрат, тобто є змішаним фінансуванням. Оскільки субвенції можна розглядати як аналог грантів, то ІВ, створена в процесі виконання робіт, повинна належати виконавцям, але законодавство у сфері грантової системи фінансування також не розроблене.

У 1990 рр. більшість університетів і наукових організацій ліквідували або скоротили свої патентні відділи, тому комерціалізацією результатів ННТР почали займатися, як правило, самі учені і розробники. Нерідко співробітники ВНЗ/НДІ привласнювали винаходи, створені в установі, подаючи заявки на патент від свого імені. Раніше звичайною практикою було складання працівниками із сторонніми організаціями трудових або цивільно-правових договорів з тематики ННТР, що проводяться в інституті або університеті — роботодавцеві. Володіння конфіденційною і комер-

ційно значущою інформацією тепер для учасників трудових договорів стало неправомірним джерелом фінансового доходу.

Такою ж незаконною практикою, що завдає майнового збитку організації-роботодавцеві, є використання співробітниками приміщень, устаткування, результатів досліджень і інших ресурсів інститутів, де вони працюють, а також несанкціоноване створення на їх базі приватних фірм. При цьому керівництво ВНЗ/НДІ нерідко індиферентно ставиться до перерахованих порушень, виправдовуючи їх низькою оплатою праці учених. Учені, у свою чергу, як і раніше не поспішають заявляти про нові винаходи або «ноу-хау», вважаючи, що низька зарплата і скромна винагорода за державними контрактами дають їм «право» привласнювати ІВ роботодавця, вважають її своєрідною компенсацією за їх низькооплачувану працю.

Нарешті, недовіра до якості законодавчого регулювання правовідносин в галузі ІВ породжує досить поширену помилку, що патентна форма захисту винаходу є ненадійною. Частково це йде з радянських часів, коли не було механізмів, що реально захищали винахідника від порушень його прав і забезпечували умови комерціалізації його ІВ.

У ряді інститутів, що активно займаються комерціалізацією ІВ, адміністрація почала укладати договори з працівниками, що регламентують правовідносини у сфері ІВ, зокрема, форми і обсяги робіт з комерціалізації результатів розробки, частку автора в доходах в разі успіху проекту (у різних організаціях вона може досягати 20 — 55 % прибутку).

Досвід індустриально розвинених країн свідчить, що комерціалізацією ННТР повинні займатися фахівці в галузі передачі технологій, що працюють в спеціально створених для цього структурах. У більшості зарубіжних університетів діють офіси з ліцензування та передачі технологій — спеціалізовані відділи трансферу технологій (ВТТ) [8].

ВТТ слід розглядати як невід'ємні складові національної інноваційної системи, інфраструктури, що взаємодіють з іншими суб'єктами — фірмами, які виконують функції технологічних брокерів, інкубаторами для «виращування» й розвитку перспективних малих і середніх підприємств, з інноваційними підрозділами промислових компаній.

Законом України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV передбачаються правові, економічні і організаційні заходи державного регулювання інноваційної діяльності, встановлення форм стимулювання державою інноваційних процесів, направлених на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Саме у вищезазначеному Законі передбачені найважливіші економічні стимули — гарантії і пільги

суб'єктам інноваційної діяльності (СІД). Серед них: можливість повного безпроцентного кредитування за рахунок засобів відповідних бюджетів; компенсація відсотків за кредитування інноваційних проектів, які оплачують СІД комерційним банкам, за рахунок бюджетних коштів; можливість впровадження прискореної амортизації основних фондів групи 3 (при річній нормі амортизації 20%); пільговий режим оподаткування інноваційної діяльності, відповідно до якого в розпорядженні СІД залишається 50% ПДВ від операцій продажу товарів (робіт, послуг), які пов'язані з виконанням інноваційних проектів, і 50% податку на прибуток від виконання цих проектів за умови, що ці засоби будуть направлені виключно на фінансування інноваційної діяльності; установлення пільгової оплати земельного податку (зменшення ставки на 50%).

Відповідно до вищезазначеного закону державну підтримку отримують суб'єкти господарської діяльності всіх форм власності, які реалізують в Україні інноваційні проекти, а також підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних.

Для з'ясування існуючого положення в галузі підтримки інноваційної діяльності суб'єктів малого підприємництва в соціологічному дослідженні, здійсненому Інститутом економіки промисловості НАН України, респондентам було поставлено з цього приводу кілька питань. Згідно з їх відповідями, всього 5% учасників опитування отримують яку-небудь допомогу від державних інноваційних фінансово-кредитних установ. Їх частка в загальному обсязі отримуваної допомоги складає від 1% до 25%. З погляду важливості і необхідності державної підтримки інноваційної діяльності, слід зазначити, що при рішенні цього питання необхідно реально оцінити фінансовий стан держави, його бюджетні можливості. У останні роки (особливо 2003 — 2006 рр.) позиція Верховної Ради України характеризувалася згортанням пільгових режимів, що підтверджувалося завершальними положеннями Законів України «Про Державний бюджет України» відповідно на 2003, 2004, 2005, 2006 рр. Так, разом з іншими законами було припинено введення в дію в 2003, 2004, 2005 і 2006 рр. статей 21, 22 і пункту 3 розділу VII Закону України «Про інноваційну діяльність», які надавалися інноваційним підприємствам і підприємцям, що реалізують інноваційні проекти, пільги по оподаткуванню 50% ПДВ і 50% податку на прибуток і ін.

Так, частка респондентів, які користуються гарантіями і пільгами, передбаченими Законом України «Про інноваційну діяльність» також невелика (табл. 1).

Наскільки ефективно діють передбачені умови стимулювання розвитку інноваційного потенціалу підприємств-учасників технопарку шляхом створення спеціальних рахунків, свідчать дані таблиці 2.

Таблиця 1

Перелік гарантій і пільг, передбачених Законом України «Про інноваційну діяльність», використаних респондентами і оцінка їх впливу на діяльність підприємства за 5-бальною шкалою

Пільги і преференції	Так %	Ні %	Оцінка %	Важко відповісти %
Можливість повного безпроцентного кредитування за рахунок коштів відповідних бюджетів	5	56	5 балів – 4 2 б. — 1	39
Компенсація відсотків за кредитування інноваційних проектів, які оплачують суб'єкти інноваційної діяльності комерційним банкам за рахунок бюджетних коштів	3	55	5 б. — 2 2 б. — 1	42
Можливість застосування прискореної амортизації основних фондів групи 3 (при річній нормі амортизації 20%)	7	52	5 б. — 4 3 б. — 2 2 б. — 1	41
Пільговий режим оподаткування інноваційної діяльності, відповідно до якого в розпорядженні суб'єктів інноваційної діяльності залишається 50% ПДВ від операцій продажу товарів (робіт, послуг), які пов'язані з виконанням інноваційних проектів, і 50% податку на прибуток від виконання цих проектів	0	0	0	0
Застосування пільгової ставки по оплаті земельного податку (зменшення ставки на 50%)	5	52	5 б. — 4 3 б. — 1	43

Таблиця 2

Оцінка респондентами ефективності умов стимулювання розвитку інноваційного потенціалу підприємств-учасників технопарку шляхом створення спеціальних рахунків

Відповіді	%
Збільшуються фінансові ресурси підприємства, використовувані підприємством на наукову і науково-технічну діяльність	14
Важко відповісти	84
Інше: не має значення, неефективно	2

В Україні формування офісів з передачі технологій тільки починається. Як прообраз з радянського періоду можна назвати патентно-ліцензійні відділи й інші аналогічні структурні підрозділи ВНЗ/НДІ. Необхідність створення сучасних ВТТ була продекларована в Наказах МОН України з питань комерціалізації і управління ІВ [4; 10]. У цей час нова інфраструктура почала формуватися в ряді ВНЗ/НДІ.

Використання окремих елементів зарубіжного досвіду в галузі організації дослідницького процесу, зокрема, апробація практики угод про проведення сумісних досліджень між державними організаціями і промисловими фірмами або малим бізнесом, на наш погляд, цілком прийнятно для України. При цьому необхідно виконувати умову передачі прав на об'єкти ІВ організаціям-розробникам, промисловим фірмам і

установам малого бізнесу. Перший досвід такої співпраці показує, що корективи насамперед мають бути внесені до чинної нормативно-правової бази в сфері ІВ і низки законів, які визначають принципи наукової діяльності в системі вищої освіти і академії наук, а також законодавства в галузі оподаткування і пільг для інноваційної діяльності, які останнім часом декларувалися в конкретних законах, а потім припинялася їх дія або відмінялися відповідні стимули.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» службовий винахід як об'єкт ІВ належить університету у вигляді нематеріального активу і перебуває в його оперативному управлінні. Якщо подивитися визначення «оперативного управління» із Статті 137 Господарського Кодексу України, то виходить, що державний університет має право володіти, використо-

увати і розпоряджатися цим майном, закріпленим за ним власником (державою) тільки для здійснення некомерційної діяльності. А в Статті 3 вказано, що «некомерційна господарська діяльність» — це господарська діяльність без мети отримання прибутку. І університет опиняється в правовій безвиході, коли намагається комерціалізувати або передати свої технології. Тому нами пропонується вирішити цю проблему доповненням до Закону України «Про вищу освіту» про особливі права університетів на об'єкти ІВ, які створені за рахунок державного фінансування, у частині їх використання як внески до статутних фондів МП, які створюються співробітниками університету — авторами цих службових винаходів.

Закон України «Про інноваційну діяльність» [9] дає визначення «інноваційного підприємства» як підприємство, яке розробляє й реалізує інноваційні продукти і продукцію або послуги, обсяг яких в грошовому вимірі перевищує 70 % його загального обсягу продукції і послуг. У державному університеті основний обсяг реалізації визначається освітніми послугами, а ННТР виконуються в обсязі близько 20 — 30 % від всього річного бюджету. Тобто університет з його значними науково-технологічними структурними підрозділами (не самостійними) не може відповідати критеріям інноваційного підприємства і користуватися відповідними пільгами. Цю проблему можна усунути введенням в Закон України «Про інноваційну діяльність» вказаного критерію для університетів на рівні 25 %.

14 вересня 2006 р. Верховною Радою України ухвалений Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» [10], який визначає правові, економічні, організаційні і фінансові принципи державного регулювання діяльності у сфері ТТ і спрямований на забезпечення ефективного використання науково-технічного і інтелектуального потенціалу України, технологічності виробництва продукції, охорони майнових прав на вітчизняні об'єкти технологій на території держав, де планується або здійснюється їх використання, розширення міжнародної науково-технічної співпраці в цій сфері. За пропозицією Президента України в останній редакції закону уточнюється, що засоби, отримані від ТТ, створених або придбаних за рахунок державних коштів, підлягають зарахуванню на спеціальний фонд Державного бюджету України на рахунки головних розпорядників бюджетних коштів. А творці технологій взагалі опиняються поза справою, як і організації, що проводили дослідження і розробки, на базі яких була створена ця технологія.

Дослідження показало, що слід доповнити закон положеннями про порядок передачі майнових прав

на об'єкти ІВ, створені за рахунок державних коштів, державним ВНЗ/НДІ, у яких вони були розроблені, з правом подальшого їх комерційного використання як внесків до статутного фонду МП типу «спін-офф», які створюються співробітниками цих ВНЗ/НДІ — творцями цієї ІВ і засновниками цих МП.

Ухвалення цих поправок до законодавчих актів дозволить створити умови для активізації академічного інноваційного підприємництва: створення при державних університетах і науково-дослідних інститутах ВТТ, інститутів ІВ і ТТ, НП і БІТ, які сприятимуть і підтримуватимуть МП типу «спін-офф», що базуються на сучасних досягненнях науки, і технологій і орієнтовані на конкурентоздатну і рівноправну участь в глобальних процесах економіки, заснованої на знаннях.

Висновки:

1. Аналітична перспектива правового забезпечення процесів комерціалізації і трансферу технологій МП свідчить про необхідність створити цілісний правовий механізм забезпечення єдиної державної політики в області захисту прав на ІВ і залучення її до господарського обороту. Потрібні корінні зміни ряду положень деяких законодавчих актів України в частині лібералізації прав на об'єкти ІВ, розроблені при фінансовій підтримці держави, стимулювання зацікавленості і державних університетів і науково-дослідних інститутів, і їх співробітників, у доведенні наукових і технологічних ідей і інновацій до комерційного успіху на глобальному ринку.

2. Запропоновано ряд поправок до законодавчих актів України, введення в дію яких забезпечить сприятливі умови й ефективні можливості для реалізації накопичених у державних університетах і науково-дослідних інститутах заділів інтелектуальної праці — результатів наукових досліджень і технологічних розробок, виконаних за рахунок коштів державного бюджету.

Література

1. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 1.06.2000 р. № 1771 // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 37. — Ст. 307. — (Зі змін. та допов.).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про створення підрозділів з питань інтелектуальної власності» від 01.11.2005 р. № 631 // Інтелектуальна власність. — 2005. — № 11. — С. 73 — 76.
3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 11.07.2001 р. № 2627 // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 43. — Ст. 214. — (Зі змін. та допов.).
4. Збірник законодавчих і нормативних документів з науково-технічної інноваційної діяльності та трансферу технологій. — К. : УКРІНТЕІ, 2006. — 284 с.
5. Державний департамент інтелектуальної власності : Річний звіт 2003. —

К. : Держ. деп. інтелект. власн., 2004. — 99 с. 6. **Закон** України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 1.12.1998 р. № 1977-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 2 — 37. — Ст. 20. — (Зі змін. та допов.). 7. **Закон** України «Про вищу освіту» від 17.01.2002 р. № 2984-III // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 20. — Ст. 134. — (Зі змін. та допов.). 8. **Shah D.** Success Analysis of Start-ups in the field of Microsystems and Nanotechnology in the UK: MSc Microsystems Engineering Dissertation / D. Shah / Heriot-Watt University. School of Engineering and Physical Sciences. — Edinburgh, 2004. — 68 p. 9. **Закон** України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 36. — Ст. 266. — (Зі змін. та допов.). 10. **Закон** України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14.09.2006 р. № 143-V // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 45. — Ст. 434. — (Зі змін. та допов.).

Ляшенко В. І., Толмачова Г. Ф., Маглаперідзе А. С., Попов С. Ф. Стан та перспективи розвитку правового забезпечення процесів комерціалізації і трансферу технологій малими підприємствами

У статті запропоновано низку поправок до законодавчих актів України, введення в дію яких забезпечить сприятливі умови й ефективні можливості для реалізації накопичених у державних університетах і науково-дослідних інститутах заделів інтелектуальної праці — результатів наукових досліджень і технологічних розробок, виконаних за рахунок коштів державного бюджету.

Ключові слова: інтелектуальна власність, закон, інновації, технології, інститути.

Ляшенко В. И., Толмачева Г. Ф., Маглаперидзе А. С., Попов С. Ф. Состояние и перспективы развития правового обеспечения процессов коммерциализации и трансфера технологий малыми предприятиями

В статье предложен ряд поправок к законодательным актам Украины, введение в действие которых обеспечит благоприятные условия и эффективные возможности для реализации накопленных в государственных университетах и научно-исследовательских институтах заделов интеллектуального труда — результатов научных исследований и технологических разработок, выполненных за счет средств государственного бюджета.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, закон, инновации, технологии, институты.

Lyashenko V., Tolmachova Y., Maglaperidze A., Popov S. State and perspectives of development of providing commercialization and technology transferring by small enterprise

In the article the row of amendments is offered to the legislative acts of Ukraine, introduction in an action which will provide favourable terms and effective possibilities for realization of accumulated in state universities and research institutes of reserves of intellectual labour — results of scientific researches and technological developments, executed due to facilities of the state budget.

Key words: intellectual property, law, innovations, technologies, institutes.